

Viktorija Daujotytė

Kiek žmoguje kalbos

Pirmieji kūdikio žodžiai yra ir pirmieji sąmonės blyksniai, kuriais atsiveria prigimtas pasaulis, užsimezga ryšiai. Kiek žmoguje kalbos, tiek ir galimybių pasaulyje veikti, pasirenkant vieną ar kitą veikimo būdą. Daug kas priklauso nuo to, kaip žmogus yra užkalbinamas, kaip pasikviečiamas. Užkalbina ir bekalbiai daiktai, bekalbis kalbiškumas žmogaus tarsi išsiverčiamas į savo kalbą. Dalis žmonių dėl siaurų savo kalbinių galimybių kalbini mo nepajunta. Negilios sielos negili ir kalba.

Aš esu kalbos žmogus – taip apie save yra išsitaręs filosofas Arvydas Šliogeris. Tikrai – kalba buvo ir jo instrumentas, ir mąstymo būdas, ir tyrimo objektas. Filosofija ir poezija kuriamos ne tik kalba, bet ir *iš kalbos*, kalbai intensyviai dalyvaujant, netgi *diktuojant*. Kalba tarsi dvilypė – ir neutrali, tik *išreiškianti*; ir *reiškianti*, individuali, individualizuota. *Kalbos žmogus* – tas, kuris dirba su kalba kaip su kūrybos (taip pat ir intelektualinės) medžiaga, įveikdamas paviršinį kalbos *neutrum*, ir versdamas kalbą paklusti, ir kartu tikėdamasis jos malonės veikti išvien. *Kalbos žmogus* turi pelnyti kalbos malonę, kalbos klusnumą, *minkštumą*. Ypač tais atvejais, kai kūrėjas vaikšto aštriomis briaunomis.

Kalba yra pirminė žmogaus kultūra. Kalbantis žmogus ir bekalbiai daiktai sudaro gyvenamojo pasaulio branduolį. Kalba yra ir pagrindinis takas į kultūrą. Kaip tik dėl to, kad kalba yra kultūra, ji laisvai užmezga ryšius su kitomis kultūros formomis. Būdama prigimtine, kalba, intensyviai vartojama (bendraujant, kalbant, skaitant, rašant), rengia sąmonę susitikimams ir kultūriniais pasirinkimams. Nėra gero muziko, atskirto nuo kalbos. Nei dailininko. Neatskiriamos ir su mokslu susijusios kultūros formos – mąstomasis gamtos mokslų laukas yra padengtas kalbos. Ir galbūt: kiek padengtas kalbos, jos formuočių, tiek ir leidžiantis pereiti į bendrąsias mąstymo formules.

Tai, kad viduramžiais lietuvių valstybė atsiskyrė nuo lietuvių kalbos, o politinis elitas nebeteko kalbinio ryšio su savo žmonėmis, galėjo būti lemtingas valstybės likimui – sutrūkinėjo kalbėjimo ir kaip tiesioginio susikalbėjimo ryšiai, nustojo veikti savaiminių kalbos ir kultūros ryšių mechanizmas.

Formuluotė „Kalba kaip pamatinė vertybė“ reikalauja atskiros permąstymo. Vertybė – kam? Su vertybėmis susitinka, dėl jų kaip nors apsisprendžia tik žmogus, tik individas, sprendimu išreiškdamas ir savo individualumą. Ar galime mąstyti, kad kalba yra vertybė valstybei? Ne, nebūtinai. Yra keliakalbių valstybių. Vadinasi, kalbos vertybė pirmiausia turi būti suvokta kaip vertybė žmogui, *man*. Ir vėl klausimas – ar *aš* *esu* be kalbos, pirmiausia be prigimtos kalbos, be galėjimo pasakyti-pasisakyti. Netikros jungtys: *aš* ir *mano* kalba, *aš* ir *mano* kūnas, *aš* ir *mano* siela. Kuri *mano* dalis gali apsimesti, kad ji yra „*aš*“? Matau ne tik akimis, o visu savimi, visu kūnu, visa siela. Todėl ir A. Šliogerius taip natūralu išstarti *matyti-mąstyti* vienį. *Išstarti* – be atskiros jutimo, juolab be perėjimo. Arvydo Šliogerio *kalbiškumas* unikalūs, atskirai tyrinėtinas. Jo kalbos tinklas yra toks tankus, kad gali suimti ir mažiausią objektą, tarsi ištraukti jį iš neapibrėžtumo, anonimiškumo, *įvardyti*, pasakyti ir kartu leisti jam pačiam pasisakyti. Iš čia jo filosofijos dalies suartėjimas su poezija.

Unikalūs atvejai, kai sąmonė įsuka lyg į kokį kalbos aplinkkelį, pirma rinkdamasi formules, faktologiją, dėsnius, praktinį veikimą. Istorikas Edvardas Gudavičius, filosofas Arvydas Šliogeris – pagal pirminį pasirinkimą gamtos mokslų specialistai, inžinieriai. Aplinkkeliai gali būti itin suintensyvinti sąmonės keliai. Istoriko ir filosofo santykis su kalba skirtingas, bet abiem atvejais kalba kloja mąstomojo pasaulio pamatus.

Su kitu ir kitais susitinkame *kalbėjimu*. Mūsų kalbėjimas mus apibūdina, pristato *kitam*. Kalbėjimu *prisistatome*. Susidaro kalbėjimo(si) būdai, netgi mados. Prasčiokiškas kalbėjimas(is) – kai nesirenkama žodžių, nepaisoma kreipinių, intonacijų. Kalbėjimo bravūra. Kalbinis pataikavimas. Koks kalbėjimas (sis) dominuoja, geriausiai jaučiama iš viešųjų medijų, iš spaudos portalų, ypač iš radijų, televizijų, kur pagrindinis žanras yra vadinamieji pokalbiai. Šių pokalbių pagrindinis tonas – familiarus; skatinama kalbėtis be varžymosi, laisvai, atsipalaidavus. Nėra lengva būti laisvam, nesuvaržytam kalbant viešai. Bet kalbėjimo laisvė neatleidžia nuo kalbėjimo etikos, etiketo. Ir jau klausiamo, ar tebėra kalbėjimo būdas, kuriam būdingas orumas, pagarbumas, santūrumas, saikas, ribos. Kalbos (kaip ir elgesio) familiarumas yra plebėjiškas – neišvengiamai. Jo priešybė būtų *aristokratiška* laikysena: žmogus geba kalbėti laikydamasis vertybinių orientyrų, drįsdamas būti savimi, bet atsargiai elgdamasis ir su kitu. Be kaukės, maskuočių. Prisigaminome daug elgesio kaukių, taip pat ir kalbos – be kaukės kalbantis žmogus jau retybė. Kaip ir vis retesnis aukštasis kalbėjimo stilius. Nesiryžčiau teikti pavyzdžių iš mūsų dabartinio gyvenimo. Aukštų kalbų esame girdėję Atgimimo metais. Aukštojo stiliaus kalbų yra pasakęs Justinas Marcinkevičius. Išskirčiau Atsiveikinimo su Sausio 13-osios aukomis kalbą, pasakytą Katedros aikštėje 1991-01-16 („Amžinam gyvenimui“). Poetas, kuris turėjo stiprią istorijos pajautą, bet didžiąją gyvenimo dalį neturėjo laisvės jai išreikšti. 2010 m. balandžio–birželio mėnesiais pokalbiuose su istoriku Aurimu Švedu jis išsakė ne vieną istorijos suvokimo maksimumą. Ryškiausia – „Žmogus iš esmės yra istorija“ („Dienoraščiai ir datos“, 408). Apibendrinimas, kuris susiliečia su Edvardo Gudavičiaus išsaka: „Visa istorija yra gyvenimas“; jo nujaučiama inversija – visas gyvenimas yra istorija. Į istoriją įeiti galima tik kalbos būdu. Pirmasis lietuvių istorijos kalbos kūrėjas yra Simonas

Daukantas: istorija pagal jį yra *būdas*, gyvenimo būdas. *Būtovė*, Atgimimo laiku į kalbinę apyvartą įvesta E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko, yra kilusi iš tų pačių kalbos šaknų kaip ir *būdas*, *būti*. Mūsų istorijos kalba ilgam nustatyta Daukanto, netgi kaip laisvinimasis iš jo įtakos. Justino Marcinkevičiaus artimumas Daukantui tiesioginis, Edvardo Gudavičiaus – priešpriešinys, bet išlaikant *būtovę*, jos slėpinį, jei tik ir sutinkant su kokiais pasiūlymais. Aurimo Švedo pastebėta: Edvardo Gudavičiaus skaitytojai ir „Būtovės slėpinių“ žiūrovai buvo itin aktyvinti besikeičiančios, nuolat klausiančios kalbos: romantiškai ar skeptiškai dera žvelgti į istorijos šaltinius, pasakojančius apie lietuvių tautos praeitį, kurios aplinkybės lėmė tautos ir valstybės likimą, ar istorija, bėgant amžiams, švelnėja, ko galima pasimokyti iš istorijos. „Kokia istoriko amato prasmė? Pasakojimais apie praeitį kurti egzistencinius orientyrus gyvenantiems dabartyje“ („Keletas Edvardo Gudavičiaus egzistencinių pamokų“, „Literatūra ir menas“, 2020, 3, p. 8.). Istorija yra pasakojimas, pasakojimas yra kalba. Istorija tokia, kokia ją pateikia pasakojimas. Pasakojimas toks, kokia jo kalba. Istorijos pasakojimui, istorijos kalbai reikia kompetencijų. Silpniausia yra kalba apie dabartį, jau virstančią istorija, dabarties pasakojimai. Kai kalba pasakojama vis mažiau ir silpniau, silpsta ir kalbos pasakojimai apie save pačią. Ir kalbos kalbėjimasis su pačia savimi – *tyliosios kalbos* versmė. Ir tai jau yra mūsų kultūros problema. Nebesukurdami įtaigių pasakojimų apie kalbą, mes prarasime ir galimybę giliau kalbėti apie literatūrą (pirmiausia), daile, muziką. Kalba nebeinspiruoja gero kalbėjimo. Ji lyg pridusinta menkaverčių, paviršutiniškai ideologizuotų diskusijų, netgi bandomų apmokėti.

Vis dar jaučiame, kad gindami lietuvių kalbą mes ginamės. Bet gintis laikosi paviršiuje, gal ir todėl taip lengvai paskatinama, išvedama į gatvę. Kai pasaulyje pagyvenęs ir netgi jame įsigyvenęs žmogus sako, kad jam jau tas pats, kuria kalba kalbėti, nes jis – pasaulio žmogus, geriau girdinčiam jis ištaria baugią tiesą, kad jau nebeturi savyje nieko, ką galėtų pasakyti tik gimtąja kalba. Viskas paprasta: lietuvių tauta nyks kartu su silpstančia prigimties kalba, su žmonėmis, nebejaučiančiais savyje to, ką galime pasakyti tik lietuvių kalba. Netgi savo vardu ar pavarde.

Kokia galia nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu skatino lietuvius lietuvininti suslavintas pavardžių formas? Kodėl Ptašinskas pasidarė Paukšteliu – kalbame apie žinomą lietuvių rašytoją Juozą Paukštelį. Ir kodėl Antanas Gudavičius, jau žinomas dailininkas (Pavardės taisomasis aktas Nr. 10 – „A. Gudaitis. Tekstai ir vaizdai“, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020, p. 101) tampa Antanu Gudaičiu.

Paprasta skirtis – kalba ir kalbėjimas. Kalba yra, kalbėjimas – *randasi, vyksta*. Žmogus perimtas kalbėjimo, jo savaimingumo ir neišvengiamo sunkumo pasakyti – pasisakyti. Kalbėjimas yra kiekvieno mūsų savastis – nuo žodyno iki balso, jo tembro. Kiekvienam valia kalbėti ir kalbėtis, kaip sugebame, ką pasirenkame, kiek turime kalbėjimo galimybių prigimtyje, kiek gauname iš šeimos, kiek iš mokyklos, kiek iš tų, su kuriais bendraujame. Ištardami kalbą, pereiname į sąvokos lygmenį, tokį pat kaip tėvynė, tauta, gamta. *Kalbos kaip pamatinės vertybės* tezė čia jau galima, gal ir būtina. Tada, kai iš pirminio, savaiminio kalbėjimo pereiname į kalbos refleksiją, į sąmonės bandymą sąmoningai suvokti ir savo pačios turinį. Į sąmoningą mąstomąją veiklą kalbos labui. Natūralaus prigimties ir

kalbos ryšio sutrikdymas veikia žmogaus vystymąsi, neleidžia laisvai įsišaknyti pirminėse duotybėse.

Kalbos padėtis visuomenėje rodo kultūros padėtį. Kalbos nuosmukis yra ir kultūros nuosmukis. Tarybmečiu lietuvių kalba neteko savo valstybingumo klodo, nelengvai ir palyginti greitai atgaivinto 1918–1940 metais, iš dalies ir sukurto. Okupacijos laikotarpiu paskutinis gera lietuvių kalba parašytas *politinis tekstas* yra 1949 metų Vasario 16-osios Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Deklaracija, pasirašyta partizanų vadų. Kaip ir kultūra, taip ir kalba turi veikti visais lygiais, klodais. Nėra neutralu lietuvių kalbai, kad iš jos palengva pasitraukia viešasis mokslinis diskursas – skatinimas publikuoti mokslinius straipsnius ne lietuvių kalba marina mokslinį kalbos potencialą.

Kalba gali pasitarnauti kaip zondas arba kaip didesnė akivaizdybė ir bandant suvokti, kokie yra dabartinės kultūros kodai (arba stiliai). Kiek viešai (įvairiose medijose, Seime ir kt.) girdime vulgarizuoto, lėkšto kalbėjimo, kalbinės beskonybės, tiek iš esmės ir kultūroje (literatūroje, muzikoje, vizualikoje...) yra tos žemumos atitikimų. Ir atvirkščiai. Kur problema? Gal labiausiai ji jaučiama lygiavoje. Juk tuo pačiu priskyrimo kultūrai žodžiu vadiname ir popsinę beskonybę ir aukštuosius kūrybos lygmenis. Ne tik vadiname, bet ir vertiname. Literatūros *bestseleris* nebūtinai priklauso aukštajai kultūrai.

Miglės Datkūnaitės nuotraukos

